
לקורות מחלוקת הסכינים / The Dispute over Polished Knives and Hasidic Shechita / המלוטשות

Author(s): שאול שטמפפר and Shaul Stampfer

Source: מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, *Jerusalem Studies in Jewish Thought* / (תשנ"ט), pp. 197-210
מחקרי חסידות / STUDIES IN HASIDISM, תשנ"ט, כרך טו

Published by: המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל / Mandel Institute for Jewish Studies

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23364582>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Jerusalem Studies in Jewish Thought* / מחקרי ירושלים במחשבת ישראל

לקורות מחלוקת הסכינים המלוטשות

שאל שטמפר

א. מבוא

מן המפורסמות הוא שבדורותיה הראשונים של החסידות החזיקו החסידים במנהגי שחיטה מיוחדים. הם דרשו שחיטה ב'סכינים מלוטשות' דווקא, ואילו המתנגדים דחו שיטה זו בחריפות. במקומות שבהם לא הצליחו החסידים ליטול לידיהם את האחריות על השחיטה המקומית, העדיפו לפרוש מן הציבור ולהקים מערכת שחיטה נפרדת. ואכן, מנהגי השחיטה המיוחדים של החסידים תופסים מקום נכבד בכתבי החרמות שהוצאו נגדם.¹

חוקרים שונים עסקו בסוגיה זו ועמדו על כך שמנהגי השחיטה, כשם שתרמו לגיבושה של העדה החסידית כן גם החריפו את המאבק שבין החסידים לבין מתנגדיהם.² כבר ציין יעקב כ"ץ כי 'מתחת מסווה של חומרה ביקשו [החסידים] למנוע את הסעודה המשותפת עם שאינם חסידים'.³ ואילו כנגדו טען שמואל אטינגר כי הראשונים שפסלו את שחיטת זולתם היו דווקא המתנגדים.⁴

* השו"ב הצדיק ר' אברהם צוליצקי מבול (שווייץ) פתח לפני את שערי הנושא. זכיתי להערות ולעצות מפיהם של מורי וידידי: ד"ר דוד אסף, ד"ר גרשון בקן, מר יעקב גוגנהיים, פרופ' יעקב כ"ץ, ר' יהושע מונדשיין, ד"ר אריה מורגנשטרן, פרופ' מנחם פרידמן ופרופ' משה רוסמן.

1 המקור הנוח ביותר לעיון בפרשה זו הוא ספרו של מ' וילנסקי, חסידים ומתנגדים, א-ב, ירושלים תש"ל, במפתח לפי הערך 'שחיטה'; וראה שם, א, עמ' 26, הערה 11.

2 ראה למשל: ח' שמרוק, 'משמעותה החברתית של השחיטה החסידית', ציון, כ (תשט"ו), עמ' 47-72; מ' פייקאו, 'בימי צמיחת החסידות, ירושלים תשל"ח, עמ' 383-387. הנושא נדון גם בכתבי-עת חסידיים-תורניים, כגון בקובץ החב"די 'גדיל תורה', א-ט (תשל"ז-תשמ"ה), במקומות שונים; א' שור, 'ענייני שחיטה במשנת קארלין סטולין', קובץ בית אהרן וישראל, שנה ה, גיליון א (כה), תשרי-חשון תש"ן, עמ' קכט-קנב.

3 י' כ"ץ, מסורת ומשבר, ירושלים תשי"ח, עמ' 278.

4 ש' אטינגר, [ביקורת על] 'מסורת ומשבר', קרית ספר, לה (תש"ך), עמ' 12-19.

למרות חשיבותה של המחלוקת על השחיטה בתולדות החסידות, כמעט שאין היא נזכרת בספרות ההלכה,⁵ ורק ידיעות מעטות עליה שרדו במקורות החסידיים. הסיבה לכך קשורה אולי בחששם של החסידים כי כתבים הנדרשים למנהגי השחיטה המיוחדים להם ייפלו בידי מתנגדיהם.⁶ אך עדיין בעינה עומדת השאלה מדוע חששו החסידים מדיון הלכתי ענייני על השחיטה בסכנים מלוטשות. אין ספק שגורמים כלכליים וחברתיים השפיעו על מחלוקת השחיטה, אך דומה כי אין די בהם כדי להסביר את היווצרותה. ככלות הכול, במוקד המחלוקת עמדה שאלה הלכתית, ועל המחייבים והשוללים היה לנמק את עמדותיהם בהסתמך על נימוקים ותקדימים הלכתיים. בדב"ר להלן אתרכו בהיבטים הריאליים וההלכתיים של המחלוקת.

המחלוקת על סכיני השחיטה היתה אכן שונה באופייה ממחלוקות אחרות שבין חסידים למתנגדים. לדוגמה, בוויכוח על דרכם של החסידים להתפלל בנוסח ספרד, הודו המתנגדים שעצם השינוי בנוסח אינו אסור, שכן התירוהו ליחידי סגולה (כגון למתפללי הקלויז בברודי), אלא שהתנגדו להתרת שינוי זה לכלל.⁷ ביסוד המחלוקת על התפילה עמד רצונם של החסידים להפוך מנהג של בני העילית למנהג של המון, ומרצונם זה נשתלשלו מחלוקות נוספות. ענייני השחיטה מורכבים יותר. לכאורה, גם כאן יש ניסיון לעשות את מנהגם של יחידי סגולה לדפוס פולחני של הציבור כולו. ברם, להבדיל ממנהגים אחרים, שהם ענייני של היחיד וניתן לקיימם ברשות הפרט ובצנעה, שינויים במנהגי השחיטה משפיעים על כל תושבי הקהילה, למדנים ופשוטי עם כאחד, שאכלו בדרך כלל מבשר אותה שחיטה מקומית. אפשר כמובן לקיים שחיטה מהודרת ונפרדת של עופות, אך כאשר מדובר בשחיטת בהמות, היה הדבר קשה יותר, בעיקר משום שמבשרה של בהמה אחת אכלו רבים. ואף על פי שאת החלקים המובחרים של בשר הבהמה קנו עשירים, ואת החלקים הזולים קנו העניים, ברור שלא היה יכול להיות כל הבדל בכשרותם של החלקים השונים. המבקשים להדר במצוות שחיטה לא היו יכולים לעשות זאת רק בפני עצמם, אלא שבהכרח כפו הידור זה גם על זולתם. זאת ועוד, הן חסידים והן מתנגדים נהגו כובד ראש במצוות שחיטה בכלל ולסכיני שחיטה בפרט. מובן אפוא שכל המחנות ביקשו

5 באדיבותה של הנהלת 'אוצר הפוסקים', עברתי על כרטסת השו"ת שברשותם, וכמעט שאין זכר לסכנים המלוטשות. גם בספרים הרנים במיוחד בהלכות שחיטה לא מצאתי התייחסויות לשאלה זו, ראה למשל: י"י גרינוואלד, השוחט והשחיטה בספרות הרבנות, ניר-יורק תשט"ו; א' פלקסר, סכין שחיטה כהלכה, ירושלים תשמ"ה.

6 ד' גריס, ספרות ההנהגות, ירושלים תש"ן, עמ' 169, 200.

7 א' וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, ירושלים תש"ך, פרק ג.

תדיר לאמץ שיפורים שונים הקשורים בסכיני שחיטה, ועל כן לא בהכרח היתה צפויה לפרוץ מחלוקת בנושא זה.

סופה של המחלוקת מחייב אף הוא הסבר. רבים המקרים שחוקרים מחפשים את שורשיה של מחלוקת ועומדים על הגורמים להופעתה, אולם הסיבות לדעיכתה של מחלוקת ראויות אף הן לעיון ולבירור. הגורמים והתהליכים שמביאים לידי השכנת שלום מלמדים על אופיה של החברה לא פחות מן הגורמים והתהליכים שהביאו לידי מחלוקת ופירור. סיפורה של מחלוקת הוא דרמטי וטעון יותר מתהליך של עשיית שלום, אך אין הוא בהכרח חשוב או פורה יותר.

ב. מקור המחלוקת

הכנת סכין לשחיטה היתה מאז ומתמיד מוקד למתיחות הלכתית. ההלכה דורשת כי הסכין תהיה חדה ככל האפשר כדי שהחיתוך יהיה מהיר ונקי, ובה בעת הסכין צריכה להיות הן ישרה והן חלקה. במילים אחרות, במבט מהצד אסור שייראו על הלהב עליות וירידות, ובמבט מן הקצה עליו להיות ישר ולא לבלוט ימינה או שמאלה. הסכין צריכה להיות גם חזקה דיה שלא תיפגע בשעת השחיטה. אלא שכל פעולה המיועדת לשפר את אחת התכונות הללו עלולה לפגוע בתכונות האחרות. לדוגמה, חידוד הסכין עלול לפגוע ביושרה של הסכין, במידת חלוקתה או בחוזקה, וככל שהסכין דקה יותר או חדה יותר, כך היא מועדת יותר לפגיעה. זאת ועוד, חובה לבדוק את חדות הסכין, ובדיקה זו נעשית על אצבעו ועל ציפורנו של הבודק. סכין חדה מדי עלולה לסכן את הבודק, ולכן יש מקום לחשוש שמא לא יבדוק אותה כראוי.

הדרישה להשתמש בסכין שהושחזה בצורה מיוחדת לא היתה מחידושיה של החסידות, ועל כך כבר העירו כמה חוקרים.⁸ הדבר כבר הוזכר בתשובה שחיבר ר' יונה נבון, שישב בירושלים במאה הי"ח, והדעת נותנת שמנהג זה אף קדם לו. לדבריו:

ופעה"ק [=ופה עיר הקודש] ירושלם תובב"א השוחטין הקודמים היו נוהגין לשחוט בסכין חד והיו בקיאים לבדוק הסכין היטב שאין בו פגם אצפ"י שהיה חד הרבה. ועתה מקרוב בזמנינו היה ערעור בסכין החד, שהיו אומרים שוחטים מומחים מח"ל [=מחוץ לארץ] שהיה בו פגם ואינו יכול ליבדק מחמת שהוא חד ביותר. ולכן נתקבצו כל חכמי העיר עם

8 ראה אצל שמרוק ופייקאו' (לעיל, הערה 2).

השוחטים המומחים הנמצאים פעה"ק והסכימו בהסכמה שלא יורשה שום שוחט לשחוט בסכין חד ביותר אלא דוקא בסכין חד וחלק, דהיינו בינוני, כדי שלא יהיה חלק ביותר, שהוא סכין רעה, ולא חד ביותר, שאינו נרגש הפגם לסכין[נים] החדו[ת], כמו שאמרו השוחטים המומחים של ח"ל. וכן נוהגים היום פעה"ק ירושלים. תו[רת] ה' יצילנו משגיאות אכ"ר [=אמן כן יהי רצון]. כתבתיו פה שלא ישתכח ההסכמ[ה] הנז'נכרת.⁹

ר' יונה נבון נפטר בשנת 1760 בקירוב, וממילא לא נוכל לקשור את דברי השוחטים שעליהם הוא כותב עם המחלוקת על השחיטה בין חסידים למתנגדים. בוויכוח דומה השתתף ר' נתן אדלר (רבו של החת"ם סופר). במכתב ששלח בשנת 1784 איש הקהילה היהודית בבוסקוביץ אל ר' נתן מס, שהיה מרבני פרנקפורט, נאמר כך על ר' נתן אדלר:

ותיכף בבואו פה אתנו, הרב הנ"ל החריד עלינו חרדות גדולות מכל צד ופינה ביותר בעניני שחיטה מכוערת, שהשוחט צריך להראות סכיניו להרב כל פעם בין לבהמה בין לעוף... ואחר חקירה ודרישה נודע לנו ששחיטתו בסכין רעה חלק מאד, נגד דעת הרב הב"ח [=בית חדש] וש"ך [=שפתי כהן]. ומעולם לא שמענו כזאת משום חרד על דבר ה' ומכח גודל דוחקא דסכינא וריבוי הלכות והבאות ע"פ רוב נולדו פגימות בסכין. ואף גם זאת, שהרב הנ"ל אמר על טהור טמא ועל מותר אסור... מבלה ימיו ושנותיו בהשחזות ובדיקת הסכין ללא יועיל בלי צורך...¹⁰

יודעים אנו כי ר' נתן אדלר אימץ כמה מנהגים ספרדיים, בייחוד מנהגי מקובלים, וייתכן שאף מנהגו להשחזי סכינים בדרך מיוחדת הוא מקרה שכזה.¹¹ אף כאן אין לראות כל השפעה של חסידות הבעש"ט, אלא תופעה מקבילה הנובעת מרצון להדר במצוות.

ג. ראשית השימוש בסכינים מלוטשות בחסידות

מימים ראשונים גילו מנהגי החסידות הקפדה יתרה בדיני שחיטה. הקפדה זו כללה בדיקה יסודית של הסכינים ותהייה על אופנים של השוחטים, מתוך הסכמה

9 נחפה בכסף, ב [כותרת חלק זה: פרי לפרין], ירושלים תר"ג; ירושלים תשל"א, עמ' נב, סימנים יח, סז.

10 המכתב נדפס כנספח לתרגום של ל' פרייס לספרו של ר' שלמה סופר, חוט המשולש, בזל תשי"ב, עמ' 157–158. אני מודה לפרופ' יעקב כ"ץ שהפנה אותי למקור חשוב זה.

11 על ר' נתן אדלר, ראה: ר' אליאור, 'נתן אדלר והעדה החסידית בפרנקפורט', ציון, נט (תשנ"ד), עמ' 31–64, ובמיוחד בעמ' 36–37, 49, 52–54.

שיש קשר בין איכות השחיטה לבין מידותיו של השוחט. ברם, אין בידינו כל עדות מתקופת צמיחתה של החסידות על מנהג מיוחד הקשור בליטוש סכינים.¹² השימוש בסכין מלוטשת בקרב חסידים התחיל, ככל הנראה, בחצרו של ר' דב בער המגיד ממזריץ'. על כך אנו למדים מתשובה בלתי מתוארכת שחיבר ר' יהודה ליב מיאנוביץ', אחיו של ר' שניאור זלמן מליאדי, בעל 'התניא'. נמענו של המכתב ערער כנראה על השימוש בסכינים מלוטשות, ור' יהודה ענה לו:

והנה הוא שם עלילות דברים על השוחטים אשר התלמדו על הסכינים המלוטשים אשר קיבלו מרבה ורבה עד רבותינו הראשונים שהמציאו ד"ו [=דבר זה], הם השו"ב [=השוחטים ובודקים] המפורסמים דמעזריטש, אשר החזיק על ידם קדוש עליון נשיא אלקים רבשכבה"ג [=רבן של כל בני הגולה] המגיד זצוקללה"ה נבג"מ [=נשמתו בגנוי מרומים], ואחריו כל ישרי לב, תלמידיו הצדיקים המפורסמים ששתו בצמא את דבריו, דא"ח [=דברי אלקים חיים], המה יסדו באמונתם והעמידו שוחטים הרבה והזהירו להזהיר הגדולים על הקטנים לשמור ולעשות ככל אשר הורו המורים. ועיקר הקפידא בתער המלוטש כמ"ש [=כמו שכתב] רבינו הגאון החסיד אור ישראל וקדושו רב אחאי זצוקללה"ה נ"ע [=נחו עדן], שבתער שאינו מלוטש א"א [=אי אפשר] להיות חד וקרוב לדרסה אם לא שיהי' [ה] חלק.¹³

עוד פרטים חשובים על ראשית השימוש בסכינים מלוטשות אנו מוצאים באגרת של ר' שניאור זלמן מליאדי משנת תקע"א. ר' שניאור זלמן ביקש להטעים בדבריו שרבים מהמתמשים בסכינים מלוטשות אינם חסידים כלל:

והרי בכל מדינות אוקריינא ופולין קטן ופאדאלייע ורוב מדינות וואלין אוכלים מסכינים מלוטשים. וגם בדוכנא רבתי שאינן מאנ"ש [=מאנשי שלומנו] כלל וכלל, וכן באוסטרא וקרעמניץ ולוצק ושאר קהלות גדולות

12 ספר 'שבחי הבעש"ט', לדוגמה, נדפס לראשונה בשנת 1815, שעה שמנהג הסכינים המלוטשות כבר היה מוכר וידוע, ואף על פי כן לא מצאתי בו כל רמז לשיטה מיוחדת של הבעש"ט או בני דורו בהשחתת סכינים.

13 התשובה נדפסה לראשונה בקובץ 'התמים', ה, וארשה (כסלו תרצ"ז), עמ' לג-לה; ושוב: שו"ת שארית יהודה, ניר-יוק תשי"ז, סימן לט, עמ' 202; ר"צ הילמן, אגרות בעל-התניא ובני דורו, ירושלים תשי"ג, עמ' רט-ריא. התשובה הופנתה לפלוני בשם ר' יעקב, והיו שניסו לזהותו עם ר' יעקב מסמילה, ראה: ר' מונדשיין, מגדל עז, כפר חב"ד תש"ס, עמ' תסה. נוסח אחר של התשובה נתפרסם בקובץ 'יגדיל תורה', שנה ז, חוברת ו (נה), אב-אלול תשמ"ג, עמ' שלא.

שאינן מאנ"ש כלל, וגם באה"ק תובכ"א [=בארץ הקודש תיבנה ותיכונן במהרה בימינו אמן], ורבים מהספרדים.¹⁴

מדברים אלה עולה כי מנהגי השחיטה בסכינים מלוטשות היו בעלי אופי מקומי, ועל כל פנים לא היו חידוש בלעדי של החסידות. תרומתה של החסידות היתה בהפצתו של המנהג באזורים נוספים, בד בבד עם התפשטותה.

לקראת סוף האיגרת עמד ר' שניאור זלמן על ההבדלים בין סכין רגילה לבין סכין מלוטשת: 'כדי להשחזר כן הסכין נצרך שהות מרובה, ואין כל העתים שוות להשוטח משא"כ [=מה שאין כן] במלוטשים קל הדבר להאומנים בלי שהות מרובה כלל'.¹⁵ ברור אפוא מדבריו שליטוש אינו פעולה נוספת של השוחט — כעין ליטוש שלאחר השחזה המקובל היום בעזרת בד או עור — אלא תהליך מסוים, שאחריו נדרש להכנת הסכין לשחיטה פחות מאמץ מן הנדרש להכנת סכין רגילה. במילים אחרות, יש כאן החמרה שתכליתה היא להקל את מלאכתו של השוחט. סכינים אחרות — טען ר' שניאור זלמן — הן בדרך כלל חדות אך אינן חלקות, דבר המנוגד לדרישת ההלכה שהסכין תהיה חלקה, חשש שאינו קיים בסכינים המלוטשות.

על אף החשיבות שייחס ר' שניאור זלמן לשחיטה בסכינים מלוטשות, הנה הזהיר את שומעיו כי 'חלילה לנו להוציא דבה על מדינות המקילין בזה... ובדורות שלפנינו נהגו אבות אבותינו כדעת המקילין, ובדורות הללו רבו כמו רבו הנוהגים להחמיר, כמו חדש ותפלת ערבית בזמנה וכה"ג [=וכהאי גוונא] טובא'. הוא אף העיד על עצמו 'כי אינני נזהר מעולם מכלים [שנתבשל בהם בשר שנשחט בסכינים שאינן מלוטשות] אפי' [לר] הם בני יומן'.¹⁶ על עניין אחרון זה חזר ר' שניאור זלמן גם בתשובה אחרת, שבה דרש מחסידי בוילנה שלא לפרוש ממי שאינם משתמשים בסכינים מלוטשות, וזאת על אף שסבר כי שחיטה בסכינים מלוטשות היא 'מצוה רבה ועצומה אשר החזיקו בה רבותינו קדושי עליון נ"ע [=נוחם עדן] וממש נתנו נפשם עליה'.¹⁷

בדבריהם של ר' שניאור זלמן מליאדי ואחיו ר' יהודה מיאנוביץ' אין תיאור מפורט של הסכין המלוטשת, וכן לא מצאנו תיאור מדויק בכתביהם של המתנגדים לשחיטה החסידית. את החסר ניסו להשלים חוקרים בדורות מאוחרים.

14 התשובה נדפסה בשלמותה במקומות שונים, ולאחרונה: אגרות קודש מאת כ"ק אדמו"ר הזקן, כ"ק אדמו"ר האמצעי, כ"ק אדמו"ר ה'צמח צדק', ברוקלין תשמ"ז, סימן סא, עמ' קמג, שצא.

15 אגרות קודש, שם, עמ' קמז.

16 שם, עמ' קמה.

17 שם, סימן פח, עמ' קפח.

וורטהיים סבר שההבדל העיקרי בין שני סוגי הסכינים היה שהסכינים המלוטשות היו עשויות מברזל מהותך, ואילו הסכינים שאינן מלוטשות היו עשויות מברזל מחושל.¹⁸ אולם בכל המקורות העוסקים בוויכוח השחיטה נדרשו המחברים לצורת הסכין ולשיטת ההשחזה, ולא לחומר שממנו ייצרו את הסכינים. אין להוציא מכלל אפשרות שלצד הוויכוח על ההשחזה נדונה גם שאלת חומר הייצור, אולם קביעה זו עדיין טעונה הוכחה. זאת ועוד, המקורות העיקריים שעליהם נשען וורטהיים הם שניים ממפרשי ה'שלחן ערוך' – 'דרכי תשובה' ו'דעת קדושים'. אלא שפוסקים אלה נדרשו בדבריהם למחלוקת סכינים מאוחרת, ולא למחלוקת המקורית בין החסידים למתנגדים.¹⁹

הסבר אחר למחלוקת הצייר ר' שלום דובער לוין, שהדגיש בצניעות כי הסברו, המתבסס על מסורת חב"דית פנימית, הוא רק בדרך האפשר. לוין הסביר שייצורה של סכין מתחיל בגוש מתכת מלבני העובר תהליך של השחזה רבה בקצה החוד. עקב כך, עם סיום הכנת הסכין, נשאר שטח מושחז גדול סמוך לחוד שקשה להחליקו לגמרי. כך, לדעת לוין, היה התהליך הרגיל של הכנת סכין. ואולם ניתן להתחיל את ההשחזה בגוש מתכת שמלכתחילה הוא צר בקצה החוד. חומר גלם כזה דורש כמובן פחות עיבוד, שטח ההשחזה קטן יותר, וכך גם קל יותר להחליק את הסכין. זוהי, לדעת לוין, הסכין המלוטשת.²⁰ הסבר זה הגיוני מאוד, חולשתו היא בכך שהמקורות המוקדמים לא הזכירו כלל תכונה זו של קצה צר, אלא התייחסו להיבט אחר דווקא, והוא עובי הסכין.

האזכור הקדום ביותר של סכינים מלוטשות שמצאתי במקור חסידי הוא במכתבו של ר' שמואל שמלקי הורביץ, רבה של ניקלסבורג, לראשי קהילת ברודי, ובו הגיב על החרם שהוטל שם על החסידים בשנת תקל"ב. אמנם אין הוא משתמש במונחים 'געשליפענע' או 'סכין מלוטש', אך הוא כותב כי החסידים 'מרבבים בכל דיני שחיטות ובדיקות המסורים לכל בסכינים חדים וקלים... וכן המנהג בכל גלילות אשכנז להשחזו הסכינים... והחוש מעיד ע"ז [שככל] שהסכין יותר דק ההרגשה בטוב יותר'. כללו של דבר: 'ענין החלפים לא דבר חדש הוא בעולם'.²¹

18 וורטהיים (לעיל, הערה 7), עמ' 200–208.

19 בספר 'דעת קדושים' על יורה דעה, לבוב תרל"א, שחיבר הצדיק החסידי ר' אברהם דוד ואהרמן מבוצ'אץ', נדונו הסכינים המהותכות בסימן יח, סעיף ב, ושם לא נזכרו סכינים מלוטשות. הסכינים המלוטשות עצמן מוזכרות שם, בסעיף ו. מספרו של ר' צבי הירש שפירא, דרכי תשובה על יורה דעה, מונקאץ' תרנ"ג, סימן יח, סעיף ו, ברור כי הדברים אינם קשורים במחלוקת המקורית, אלא במעבר לייצור סכינים מפלדה שהתרחש במאה הי"ט.

20 יגדיל תורה, שנה ב, חוברת ז (תשל"ח), עמ' תו–תח.

21 וילנסקי (לעיל, הערה 1), א, עמ' 84–88.

גם ר' יהודה ליב מיאנוביץ', שהוזכר לעיל, התמקד דווקא בדקות הסכין:

וגם אני זכורני כשהייתי בטשערנאביל אצל מורנו הרב הק'... נחום... החזיק ע"י השו"ב [=השו"חט ובודק] המפורסם מו' [ננו] ליפמאן ז"ל, שנתלמד אצל השו"ב הראשונים דמעזריטש, והעמיד תלמידים הרבה, וציוה עליהם שיב[ו]א[ו] לפניו בסוף כל שנה להתלמד מחדש. ואמר הטעם, שבשביל שהתלמידים לא היו בקיין ללטוש כמוהו בדקות ונעשו סכיניהם עבים קצת וקשה להרגשה.²²

מקורות אחרים מזכירים סכינים חדות וחסידים בנשימה אחת. כך למשל, בביוגרפיה של ר' שמואל בצלאל ב"ר שלום שבתי שעפטל (רשב"ץ) מתוארת דרכו לחסידות בשנות הארבעים של המאה הי"ט: 'והיו [בקרב החסידים] בעלי הוצאה גדולה על החזקת שו"ב חסיד ובלבד שיהיה שוחט בסכין דק, כי המתנגדים היו מחזיקים בשו"ב שוחט בסכין עב כידוע'.²³ והוא הדין בתשובה לא מתוארכת שכתב ר' אריה ליבוש בולחובר לשוחט בקאמיניץ:

נתחדש בדור שלפנינו הסכינים המלוטשות האלה, דבר חדש היה שלא היה לעולמים ולא שערם אבות אבותינו מעולם. רק מאז מעולם היו הסכינים העבים. וכאשר הוא גם כעת עוד אצל הספרדים וגם במדינת ליטא בהרבה מקומות. וסכינים העבים המה אחר שחיטה טוב ויפה כמו קודם שחיטה. רק שקשה להשחזם ולהעמידם אם מתקלקלים. לכן נתחכמו בדור שלפנינו להמציא הסכינים מלוטשים שבנקל לתקנם אבל המה קלים להתקלקל ג"כ [=גם כן].²⁴

ולשון דומה מצאנו גם בדברי ר' אברהם דוד מבוצ'אץ' (נפטר בשנת 1841): 'נתפשט המנהג זמן מה בכמה מקומות, סכינים דקין חדין שקורין גישלופין [=מלוטשות].²⁵ בספר 'מנחת הזבח', שנדפס בשנת 1858, אך נכתב זמן רב קודם

22 ראה לעיל, הערה 13.

23 'תולדות הרשב"ץ נ"ע' נכתבו על ידי 'אחד מחברי תלמידי התמימים', ראה: התמים, א, וארשה (תרצ"ה), עמ' סח.

24 שם אריה, וילנה תרל"ג, סימן ג, עמ' כד, ושם מתוארות הבעיות ההלכתיות שבסכינים המלוטשות. וראה גם בעמ' 48: 'והנה אף כי אין בידינו להחזיר הדבר ליושנו ולקדמותו לשחוט בסכינים עבים שהם טובים ויפים גם אח"ש [=אחר שחיטה] והוא מעוות לא נוכל לתקן... עכ"פ [=על כל פנים] היה ראוי לתקן מה באפשר, היינו שלא ישחזו הסכין בחדר דקה... ועתה תחזה כי טובה צפרנם של ראשונים מכריסם של אחרונים, שנהגו בסכינים העבים הקשים לתקן אבל קשים גם להתקלקל... לא כן הסכינים האלה המלוטשות אשר בזמנינו המה קלים ומהר לתקן ומהר להתקלקל בשחיטה'.

25 דעת קדושים (לעיל, הערה 19), סימן יח, סעיף ו.

לכן, כתוב: 'כעת שנתרכו אצלינו סכינים המלוטשות שהם דקים מאד...' ²⁶ על סמך פירורי המידע העומדים לרשותנו, נראה שהסכין המושחת אכן היתה דקה. כיוון שהיתה דקה, היה קל יחסית לשוחט להשחית אותה ולהגיע למידה רבה של חלקות ושל חדות. אלא שכאמור, סכין כזאת גם נפגמת בקלות, ואם הפגימה מתרחשת בזמן השחיטה, מתעוררות בעיות הלכתיות קשות באשר לכשרות הבשר. לכאורה אין קושי לבדוק את הסכין אחרי השחיטה, ולפסול את הבשר אם הסכין פגומה. אולם על השוחט או הבודק הופעלו לא פעם לחצים להכשיר את השחיטה משום שהטרפת בהמה היתה עלולה לגרום הפסד כספי לא מבוטל. היה אפוא מקום לחשוש שמא לא יביא השימוש בסכין חדה לידי הידור בשחיטה, אלא ישיג תוצאות הפוכות. להיטותם של החסידים אחרי סוג זה של סכינים, כמו חששם של המתנגדים מסכינים אלה, נקבעו אפוא מתוך הרצון המשותף להקפיד ולהדר בשחיטה.

ד. סיום המחלוקת

למן המחצית הראשונה של המאה הי"ט הלך ושקע הוויכוח על הסכינים המלוטשות. במקורות אין זכר למאמצי פיוס בין הצדדים הנצים או להחלטה רשמית כלשהי שתכליתה השכנת שלום בענייני שחיטה. תהליך ההשלמה חל כאילו מאליו, שכן הושפע לא משינוי בעמדות העקרונות של צד זה או אחר, אלא, כפי שנראה להלן, דווקא משיפור טכנולוגי.

במאה הי"ח עדיין נעשו חלפי השחיטה מברזל. זה אמנם היה החומר החזק ביותר לעשיית סכינים, אך היה בו חסרון – היותו שביר. עדיפה ממנו הפלדה, שהיא תערובת של ברזל ופחמן. אולם במאה הי"ח היתה הפלדה יקרה מאוד, והיה קשה לעבד אותה משתי סיבות עיקריות: הפלדה לא היתה טהורה, ומבחר סוגי הפלדה היה מצומצם. ההתפתחות החשובה ביותר בייצור הפלדה התרחשה באמצע המאה הי"ח כאשר פיתח בנימין הנדרסון באנגליה שיטה חדשה להכנת פלדה חזקה בכמות גדולה ובמחיר סביר. בשיטה חדשה זו הונחו בעצם היסודות לתעשיית הסכינים המפורסמת שבעיר האנגלית שפילד. בעקבות האנגלים הלכו גם הגרמנים, ועם הזמן החלו סכיני הפלדה החדשות להגיע גם לשוקי מזרח אירופה. ²⁷ יתרונה הגדול של הפלדה הוא שאפשר להשחיתו עד שתהיה גם חדה מאוד וגם חזקה מאוד. הנה כי כן היה בה בסכין אחת כדי להתאים לכל

26 משה אהרן בן יצחק הכהן, מנחת הזבח, וארשה 1858, עמ' טו, כללי (בטעות נדפס בראש העמוד כלל ז).

27 אין בידי פרטים על דרכי שיווקן של הסכינים במזרח אירופה ועיתוי הפצתן.

השיטות.²⁸ עד אמצע המאה הי"ט עברו רוב השוחטים להשתמש בסכיני פלדה, וכך נעלם היסוד המרכזי של המחלוקת.

היה אפשר לשער כי בשל השמרנות הטבועה בחברה המסורתית, יתנגדו שוחטים ורבנים לשימוש בסוגי סכינים שלא הכירו אבותיהם. אולם לא כך היה. בספר 'זבח משפחה', מדריך לשוחטים שיצא לאור בווינה בשנת 1850, קבע המחבר יעקב ברוך פלאשנער: 'השוחט צריך שיהא לו סכין מיוחד לשחיטה, הנעשה מברזל טוב שקורין ענגלישען שטאהל'. ובאותה רוח הסביר מחבר אחר: 'עתה שהמציאו לעשותו מברזל ההיתוך שטאהל' מובחר, והוא מעשה מקשה כידוע כעת, שעושים הסכינים באומנות גדול מברזל היוקר והמובחר, שאז אף כשהוא מחודד הרבה יכול להיות חלק היטב היטב. וגם יש לו חיזוק דאף החוד הדק לא תתקלקל ע"י השחיטה'.²⁹ רבנים ושוחטים מיהרו אפוא לאמץ חידושים טכנולוגיים כדי לשפר את איכות השחיטה, אף שהיתה בכך סטייה מדרכי אבותיהם.

הפלדה היא שהביאה אפוא לסיום המחלוקת, ובשלהי המאה הי"ט, כשכתב בעל 'ערוך השלחן' על סכיני שחיטה, היתה המחלוקת רק זיכרון היסטורי עמום:

ואמת שבילדותנו שמענו וכן ראינו בספרים שבערך שני דורות מקודם היתה מחלוקת גדולה בין חכמי ישראל בדבר העמדת הסכין, שאלו היו מעמידים את חוד הסכין דק וחד למאד ואלו היו מעמידים עב קצת וחלק למאד ולא היה חד הרבה. ושני הצדדים העמידו דבריהם שעיקר הבדיקה צריך להיות כן. ויש שהיו פורשים מאכילת בשר לפי העמדת צד שכנגדם. ובאמת מדינא אין לפסול לא העמדת אלו ולא העמדת אלו ושניהם דברי אלוקים חיים המה למדינה.³⁰

ה. ויכוחים אחרים על שחיטה

גם אם נשכחה המחלוקת על סכינים מלוטשות, לא נוצרה אחדות בדרכי השחיטה במזרח אירופה. אולם המחלוקות שהתעוררו במאה הי"ט על הלכות שחיטה כבר

28 G.I.H. Lloyd, *The Cutlery Trades*, London 1913, pp. 31-33. לפני שהחלו לייצר פלדה באיכות טובה, היתה נפוצה שיטה לייצור סכינים באמצעות חיטול חתיכות ברזל יחד. תוצאותיה של שיטה זו היו תלויות בחומרי הגלם. לאחר שפותחו השיטות החדשות לייצור פלדה, לא היה עוד צורך בשיטה זו (שם, עמ' 34). ייתכן שדברי וורטהיים (לעיל, הערה 7) על מעבר מברזל מהותך לברזל מחושל מתייחסים להחלפת שיטות הייצור.

29 דרכי תשובה, וילנה תרנ"ג, יורה דעה, סימן יח, סעיף ה, הערה מ.
30 יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השלחן, יורה דעה, וארשה תרנ"ד, הלכות שחיטה, סימן יז, עמ' 49.

לא תפסו מקום מרכזי בתודעתם של בני התקופה, ולא שינו דפוסיים של ליכוד חברתי.³¹ הידועה שבמחלוקות השחיטה החדשות היתה זו שנתעוררה, בשליש הראשון של המאה הי"ט, בשל חידוש שהנהיג השוחט, חסיד פשיטתה וקוצק, ר' יצחק מפילוב.³²

במבט ראשון אין קושי רב בשחזור המחלוקת. וכך היא מתוארת בספר 'בית דוד':

שני מיני ההשחזה יש: א' [חד], שמשחזין בשני צדדי הסכין בשוה עד שנעשה חלק היטב אבל אינו חד כ"כ, וקורין לזה השחזה ישנה. והשור"ב שבמדינת ליט"א וזאמע"ט ועו"מ [=ועוד מקומות] נוהגין גם כן האינא; ב', שמשחזין הסכין הרבה בצד אחד עד שנעשה עליו כמו חוט שקורין דרא"ט, ואח"כ מעבירים אותו איזה פעמים גם בצד השני כדי שתסתלק הדרא"ט ויקבל חליקות, ועי"ז נעשה חד מאד, וקורין לזה השחזה החדשה אשר המציא השור"ב המובהק ומפורסם הר"ר יצחק ז"ל מק"ק פילוב. ובערך שני דורות מלפנים היה עירעור גדול מחכמי ישראל על השחזה החדשה הלזו מטעמים הנ"ל, היינו משום שא"א [=שאי אפשר] לבודקו כראוי ומשום שהוא עלול להתקלקל מחמת חריפות ודקות החוד מאד. אמנם בימינו אלה אין פוצה פה ומפקפק ע"ז [=על זה], וכל שור"ב שבמדינת פולין וגאליציע ועו"מ החזיקו בהשחזה הלזו והיא הולכת ומתפשטת גם בשאר מקומות וישן מפני חדש יוציא.³³

מה היה אפוא חידושו של ר' יצחק? לפי הנמסר לעיל, נהג להשחזי בצד אחד של הסכין עד שנעשה חד, ואז השחזי קלות מהצד השני כדי להוריד את חוט הברזל שנשאר על חוד הסכין. על ההתנגדות לחידוש זה הרחיב את הדיבור ר' חיים דובער גולבסקי, בנו של רבה האחרון של בריסק. הוא גרס כי חכמי ליטא וגליציה התנגדו לחדותן היתרה של הסכינים, שהביאה פעמים רבות לפגימות. חידושו

31 והשווה: 'הוויכוח על השחיטה החסידית וטיבה, שהתמקד תחילה בטענות המתנגדים כלפי מנהיגיהם החדשים של החסידים (סוג הסכינים), הופנה בימי התפשטותה של החסידות, לתוך המחנה פנימה והתמקד במהימנותם ובאיכותם של השוחטים החסידיים עצמם' (ד' אסף, "עדיין לא נשקט הריב חנם" – המאבק נגד חסידות ברסלב בשנות השישים של המאה הי"ט, ציון, נט [תשנ"ד], עמ' 490; וראה דוגמאות לרוב, שם, עמ' 485–492).

32 על ר' יצחק, ראה: אברהם זוסמאן בר' יוסף, זכור לאברהם, לבוב תר"ך, עמ' סא; יששכר בער גולדרט, מנחת יששכר, פיטרקוב תרס"ח, סימן יא, עמ' 8. אני מודה לאדמו"ר מסוקלוב, ר' מנדל מורגנשטרן שליט"א, שייחד לי מזמנו והסב את תשומת לבי למקור זה.

33 דוד קמן, בית דוד על הלכות שחיטה, וארשה תרס"ה, סימן יח, סעיף ה, עמ' 36.

של ר' יצחק גרר, לדבריו, מחלוקת גם בפולין:

הרבה חסידים בפולין, במיוחד שוחטי קוצק וגור, התחילו להשתמש בסכינים המושחזים מצד אחד. חסידי ראדומסק לא נתנו בסוסנוביץ לשחוט עם סכינים מצד אחד. לאט לאט התחילה מריבה בין סוגי החסידים. גם חסידי אלכסנדר יצאו נגד החלפים מצד אחד, כדי 'להרבות אל הרעש'. כמובן שכבריסק שבליטא שחטו רק בשני צדדים. וזה היה אחד מהסיבות שחסידי קוצק יצאו במחלוקת נגד בעל בית הלוי [=ר' יוסף דוב סולוביצ'יק].³⁴

בזכרונותיו של חיים טשרנוביץ (רב צעיר) נשתמר אולי עוד רמז על המחלוקת סביב חידושו של ר' יצחק מפילוב. טשרנוביץ תיאר את דמותו של סבו, הרב שלמה יצחק דראזר, שהיה מתנגד מובהק, ואת המחלוקת החריפות שהיו בעירו שעבזו בשאלת השחיטה. הוויכוחים שם לא היו רק בין חסידים למתנגדים, אלא גם בין חסידים לבין עצמם: 'היתה להשוחטים החסידים דרך מיוחדת בהעמדת הסכין על ידי צדדי החדוד של הסכין הנקראים "זייטליך" שהמתנגדים לא הודו בו'.³⁵

בכך לא תמו המחלוקות. כך, למשל, היו פוסקים שמתוך רצונם לשמור על הסכין, דרשו כי מקום השחיטה יגולח עוד לפני השחיטה. דרישה זו נזכרת בספרי פוסקים במזרח אירופה, והיא התקבלה, כנראה, באופן חלקי. לדוגמה, ב'שו"ת דברי מלכאל' הובאו כמה וכמה תקנות שתיקן המחבר בלומז'ה, ובהן: 'להשגיח שיגלחו צואר הבהמות כראוי לפני השחיטה לרחוץ את הצואר במים'. הוא מנמק את תקנתו זו בכך ש'הנסיין הורה אשר הסכינים החדים וחלקים ע"פ השחזות פולין מתקלקלים ע"י השיער והעפרורית שנמצא בשיער הצואר, ולזה יש לחוש שיפגם הסכין'.³⁶

34 ח"ד גולבסקי, 'סכינים מלוטשות', יגדיל תורה, שנה ה, חוברת ב (תשמ"א), סימן כח, עמ' קיד-קטו. גולבסקי מציין כי חסידי חב"ד נהגו להשחזו בשני הצדדים. וראה גם מה שכתב בעמ' קי: 'כאשר משפחתנו וגם הסבתא הרבנית מ"ע [=מנוחתה עדן] היתה בקיץ במעון קיץ בדאמציווע, אמר [ר"ד סולוביצ'יק] לבני ביתו, [כין יותר נכון שחיטה של שני צדדים, אבל ח"ו שלא לעשות מחלוקת מהדבר הזה]. גישה זו דומה מאוד לגישתו של ר' שניאור זלמן שהזכרה לעיל, והלקח ברור: לא כל מחלוקת הלכתית מביאה בהכרח לידי פירוד חברתי.

35 ח' טשרנוביץ, פרקי חיים — אוטוביוגרפיה, ניר-יורק תשי"ד, עמ' 104.

36 מלכאל צבי בן יונה הלוי, שו"ת דברי מלכאל, ג, וילנה-פיוטרקוב תרנ"א-תרס"ד, סימן מא; ראה גם: אברהם דנציג, בינת אדם, קניגסברג תר"ך, סימן יא; בית דוד (לעיל, הערה 33).

ו. מסקנות

המקורות העומדים לרשותנו אינם נותנים תשובות חד-משמעיות לכל שאלותינו, אך הם מאפשרים לנו לשער כיצד השתלשל פולמוס השחיטה. נראים הדברים שבני החוג המצומצם והאליטיסטי של תלמידי המגיד ממזריץ' אימצו לעצמם שיטה ידועה של הידור בשחיטה: שימוש בסכינים דקות אך שבירות. עם התפשטות החסידות והפיכת מנהגיה לנחלת ציבור רחב, התברר שבמנהג הסכינים המלוטשות היו טמונים יתרונות חברתיים וכלכליים לתנועה המתגבשת. המתנגדים לחסידות נהגו רגישות רבה במה שנתפרש בעיניהם כפרישה מן הציבור וכביקורת על מנהגיהם ומנהג אבותיהם. כיוון שממילא היו בעיות הלכתיות מהותיות בשיטה החדשה, היה קל גם לעורר התנגדות לשימוש בסכינים אלה, וזאת על אף שקודם לכן לא זכה הנוהג לתשומת לב רבה.

הפירוד שנגרם עקב הוויכוח על הסכינים המלוטשות לא התקיים לאורך זמן. המודרניזציה, שהציבה אתגרים קשים לפני האורתודוקסיה היהודית, הביאה עמה גם את החידוש הטכנולוגי שבעטיו באה המחלוקת לקצה. ועם זאת, הדפוסים הייחודיים של השחיטה החסידית לא נשכחו לגמרי, והם נשתמרו בצורה של מחלוקות חדשות, שאמנם קיבלו אופי מקומי, ולא הגיעו להיקף או להשפעה של הוויכוח על הסכינים המלוטשות.

השחיטה היא אכן תחום שקל לצפות בו לגילויי שמרנות. כל שינוי במנהג המקובל ניתן להתפרש כביקורת על מעשה אבות, וחברה שמרנית נזהרת ביותר מערעור על סמכותם של ראשונים. זאת ועוד, שוחטים, כמו בעלי מקצועות רבים אחרים, נוהגים להעדיף את הישן והמוכר, ואינם להוטים תמיד ללמוד שיטות שונות או חדשות. ואולם מהתיאורים על שינויים בשיטות של השחזות הסכינים ובחומר הייצור של הסכינים, אנו עדים דווקא לנכונותם של חסידים ומתנגדים לאמץ חידושים. במקום הססמה 'חדש אסור מן התורה', נתקבלו כאן דווקא דבריו של בעל 'בית דוד': 'ישן מפני חדש יוציא'.

דעה רווחת היא שהחסידים היו שמרנים מן המתנגדים. אולם במקרה דנן ההפך הוא הנכון. לא רק במחלוקת הראשונה על הסכינים המלוטשות, אלא גם במחלוקת על שיטתו החדשה של ר' יצחק מפילוב, החסידים היו הראשונים שקיבלו את השיטה החדשה. וכלפי הסבורים שהחסידות היתה תנועה עממית שבאה להקל על המוני העם את עול החומרות, הנה יבואו המחלוקות על השחיטה כדוגמה נוספת למגמת ההקפדה שנקטה החסידות ולדרישתה שחומרות שהיו בעבר נחלת בני העילית יתקבלו על הציבור כולו.³⁷

37 ראה: ד' שפרבר, 'ה"חסידות" והחומרא שבמנהג', בתוך: מנהגי ישראל – מקורות ותולדות, ב, ירושלים תשנ"א, עמ' קכו–קנו, וכן עמ' קיח–ק"ט.

עיון בהיבטים ההלכתיים של המחלוקת על השחיטה החסידית יש בו כדי להעמיק את הבנתנו באשר לדרכי השפעתה של ההלכה על החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה. לצד גורמים חברתיים, כלכליים וארגוניים עמדה ביסוד המחלוקת גם שאלה הלכתית ממשית. בעלי המחלוקת נדרשו ברצינות לשאלות ההלכתיות לגופן, ומטבע הדברים שעמדתם הרעיונית הושפעה גם מעמדתם ההלכתית. שוב אנו נוכחים לדעת עד כמה עניינים הלכתיים ושאינם הלכתיים משמשים בערבוביה בחייהם של בני החברה היהודית המסורתית.